

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

Філіпчук Георгій Георгійович

***Українська етнокультура
в змісті національної загальної та
педагогічної освіти***

13.00.04 — професійна педагогіка

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 1996

37
Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України 00437528 (Т)

Науковий
консультант:

доктор педагогічних наук, професор, дійсний
член АПН України
Гончаренко Семен Устимович

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Рудницька Оксана Петрівна;

доктор філософських наук, професор
Левчук Лариса Тимофіївна;

доктор педагогічних наук, професор
Ступарик Богдан Михайлович

Провідна установа: Харківський державний педагогічний
університет ім.Г.Сковороди

Захист відбудеться 3 липня 1996 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.61.01 в Інституті в педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 254060, м.Київ, вул.М.Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 254060, м.Київ, вул.М.Берлінського, 9.

Автореферат розісланий 2 червня 1996 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 Г.М.Цибульська

ЛНБ ім. В. Стефаника
АПН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Соціально-економічні, політичні, духовні перетворення в суспільстві вимагають змін концептуального, структурного, організаційного характеру, соціокультурної політики. Переорієнтація на розвиток людини і української держави зумовлює появу нової парадигми освіти. Потрібна філософія освіти, яка б сприяла забезпеченню сталого розвитку суспільства, допомагала осмислити феномен природи, роль і функції українського народу в світовому соціумі, загальнолюдській культурі. Реалізація цих завдань залежатиме від багатьох чинників у сфері політики й освіти, економіки й ідеології, духовності й міжнародного життя. Реформування освіти має відбуватися з урахуванням впливів різноманітних факторів на основі системності, інтегративності, взаємозв'язків. Саме такий підхід уможливить перетворення освіти у глобальний чинник розвитку і прогресу.

Нинішнє осмислення суспільних вартостей і перспектив логічно передбачає як ретроспективність аналізу, так і вироблення нових методологічних оцінок на шляху державницького розвитку. Все це відбувається за умов інерційної дії усталеного моністичного світогляду, який формувався на основі, коли багатоманітність суспільних явищ, історичний процес, система цінностей, ідей, ідеалів, складні взаємозв'язки і взаємовпливи в політичній, соціальній, релігійній, ідеологічній, педагогічній галузях зводились до одного-двох визначальних чинників, що приводило до одномірного світобачення. Людська цивілізація переживає суперечливі процеси. На рівні загальних категорій співтовариству націй і народів не вдається досягнути основних завдань — миру, прав людини і демократії, соціальної інтеграції і сталого розвитку, духовності і безпеки людства. З одного боку, безпрецедентний прогрес, рух у важливих ключових напрямках розвитку цивілізації. З іншого — регрес, страждання, наросування потенціалу асоціальних і аморальних поведінкових норм, що

має служити постійним стимулом для творення більш сприйнятного порядку у глобальному і локальному вимірах.

Людство, як і більшість державницьких, національних спільнот, розв'язуючи нагальні проблеми, не є однорідною масою, йому властиве розмаїття світоглядів, традицій, стилю життя і характеру взаємозв'язків на рівні етносів і полікультурності. Дві тенденції: розвиток національного характеру, мислення, розуміння історії, національного егоцентризму і формування планетарного бачення, закономірне зростання контактів, взаємозв'язків між різними націями, великими і малими народностями зможуть забезпечити на перспективу конструктивність розвитку одиничного, національного і загального, не прирікаючи себе на автаркію і відгороджуваність. Розуміння діалектики особистих, етнічних, загальнолюдських інтересів є ключем до істини, духовної свободи і прогресу. Це засвідчила українська і зарубіжна наукова думка.

Час досить рельєфно визначив розрив між технічною цивілізацією, технологічними можливостями людини і соціально-екологічними наслідками, рівнем культури, самосвідомості, етики, моралі. Міжнародне товариство, кожна із країн потребують корегуючого розвитку, щоб уникнути наростаючої кризи, соціальної дезінтеграції, що означає включення політичних, педагогічних, соціологічних, економічних, культурологічних факторів для формування нової свідомості, нової парадигми сталого розвитку, нової культури міжнаціональних взаємин і національної індивідуальності. Реалізація цих завдань зумовлює особливу значущість освітнього фактору, оновленої системи освіти і виховання, яка має конструктивно-стабілізуючий, антикризовий потенціал.

Однак освіта у свою чергу характеризується рядом негативних тенденцій, які склалися впродовж тривалого часу і вплинули на деформацію національної системи виховання. Масове сприйняття культурних елементів, позбавлених національних цінностей, не забезпечило

єдності нації, інтелектуалізації, духовного розвитку. Відсутність національно оберігаючої політики насамперед в силу бездержавності українського народу негативно вплинуло на рівень становлення національного почуття, самосвідомості, громадянськості, культуру субетнічних взаємин, поведінкові норми. Такий стан, відрізняючись лише певною специфікою, характеризував шкільництво на всій українській території, якою володіли іноземні держави. Посилення етнокультурного компоненту зумовлювалось не намаганнями офіційної політики гуманізувати зміст освіти, а спричинялося принаймні двома факторами: культурно-просвітницькою діяльністю і політичною боротьбою народу за рідну школу, мову, збереження національного "я" і ліберальними вишуканими компромісами урядів щодо українства в інтересах великодержавництва. Аналіз педагогічної ретроспективи дає можливість переконатись, що впровадження українознавчих цінностей у навчально-виховний процес, освітні стандарти мають багатфакторний вплив і визначають не стільки педагогічним, методичним, кадровим, матеріально-технічним, інформаційним потенціалом, скільки політично-правовим і світоглядним рівнем народу. Тобто в проблемі національної освіти переплітаються найрізноманітніші течії, ідеї педагогічної, політичної, філософської думки. Їх реалізація уможливується залежно від дії як державницької інституції, зорганізованої волі, так і від стихійних намагань народу прилучатися до культурної національної спадщини. В основі цього має знаходитися національна система виховання, наявність якої залежить від ступеня державницького розвитку народу.

Українознавчі цінності потенційно здатні через освітню сферу відігравати роль об'єднуючого, консолідуючого фактору, тому що спрямовані на становлення громадянськості, інтеграцію зусиль усіх національностей України у процесі її політичного, економічного і духовного розвитку, формування державного мислення незалежно від

етнічних характеристик, що особливо важливо для творення політичної нації в умовах багатокультурності.

Такий філософії протиприродно руйнувати етнокультуру інших народів, навпаки вона передбачає в педагогічному процесі навчально-виховних закладів національних меншин гармонійне функціонування етнічного і державного (загальноосвітнього) компонентів, усіх складових полікультурної освіти. Подібна модель позбавлятиме можливості психологічних, соціальних, субетнічних дискомфортів, суперечностей, зіткнення у виборі між громадянським, державним і національним почуттям серед представників різних етносів і стане наріжним каменем, базою формування національної системи виховання.

Вивчення історико-педагогічних аспектів розвитку цієї проблеми в багатонаціональних регіонах України свідчить, що характерною ознакою впродовж століть було ігнорування української етнокультури на територіях України у змісті освіти національних меншин. Навчальними планами закладів з румунською, молдавською, польською, єврейською, угорською, кримськотатарською, новогрецькою, болгарською мовами викладання українознавчих дисциплін, передусім мов, не передбачалось, або зводилось до мінімуму, натомість самі українці були відірвані від власної культури, мови, педагогічних основ національного виховання. Тому переважна більшість аспектів теорії і практики впровадження українознавства в навчально-виховний процес потребують наукового обґрунтування, експериментально-дослідницької роботи.

Доцільність українознавчої освітньої політики зумовлюється об'єктивними потребами гуманізації освіти, її олюднення, вироблення політико-ідеологічних та морально-етичних орієнтирів, посилення інтелектуалізації освіти на основі використання наукових здобутків і розвитку творчості українського народу з різних галузей знань, як частини досягнень світової цивілізації, створення нової інтелектуальної атмосфери в контексті

вивчення природничих, математичних, гуманітарних дисциплін, розширення світоглядних і методологічних аспектів розвитку. На думку автора, зміст національної шкільної і педагогічної освіти повинен базуватися на українській інтерпретації, переосмисленні світової науки з точки зору і наших досягнень, і нашого менталітету.

Парадигма розвитку українознавства має творитися шляхом інтелектуалізації, на основі включення його у складні процеси пізнання, діалог із світовими науковими і культурними досягненнями. Це дасть можливість зупинити тенденцію протиставлення науковості, духовності, релігійного, морального, етичного, естетичного пізнання світу і наукового, сприятиме інтеграції, взаємозв'язку природничо-математичних і гуманітарних сфер. Шлях до гуманізації, олюднення, об'єктивізації освіти має полягати в перегляді ставлення: а) до цінностей світової цивілізації; б) до традицій і знань української етнокультури; в) до використання надбань тих етносів, які проживають на теренах України.

Філософія української освіти вимагає нового осмислення завдань у часі і просторі, зокрема щодо опанування знань власних набутоків, історії, досягнень, створених як на материзні, так і за межами України, інакше повнота самоусвідомлення як нації буде неможливою, як і неможлива її саморганізація на рубежі другого і третього тисячоліть. Значущість посилення етнокультурного фактору в змісті освіти зумовлена тим, що Україна, ставши незалежною державою, дедалі більше входить у багаточисельні конкуруючі системи з розвинутими економічними, політичними, інформаційними, науковими технологіями, що вимагатиме здатності адекватного відображення запитів і перспектив українського суспільства не лише в розвитку історичного, мовно-літературного, етнографічно-фольклорного аспектів, але й в осягненні здобутків українства в різноманітних галузях математичних, хімічних, фізичних,

філософських, природничо-екологічних, політичних наук, інформатики і техніки.

Враховуючи основні тенденції світового розвитку, зокрема екологічні проблеми сталого розвитку, нагальним стає обґрунтування єдності етнокультурного і загальнолюдського в екологічній освіті. Національна культура в становленні екологічної свідомості зумовлюється не лише втраченими традиціями і знаннями щодо шанобливого ставлення до природи, поверненням забутих імен вітчизняних природоохоронців і екологів, але й перспективного стану економічного розвитку, співпрацю із зовнішніми структурами, необхідністю залучати до екології етнопедагогіку, етику, економіку, право через діалог культур, які усамітнено, без взаємозв'язків не можуть існувати, важливістю взємовідношень загальнопланетарного і національного поглядів, підходів, методологій. За цих умов становлення системи якісних впливів, взаємозв'язків, взаємодоповнень загального і одиничного, загальнолюдського і національного відбуватиметься, як зазначав А.Швейцер, формування "безмежної відповідальності людини за все, що живе".

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю обґрунтування взаємозв'язків посилення етнокультурного компоненту у змісті освіти і критеріальності професіоналізації педагогічних кадрів. Адже найбільш оптимальний зміст освіти може залишатися нереалізованим, якщо в основі якісного реформування не знайде свого місця особистість педагога. Завдання ускладнюються процесами політичного структурування суспільства, полікультурності, відсутністю усталеної державницької ідеології, падінням соціального статусу, несприйняттям і незнанням частиною вчителства національно-культурних цінностей, національної системи виховання, що є наслідком маргіналізації людини з ідеологізованими культурними орієнтаціями з деформованими почуттями, свідомістю приналежності до мовно-етичної спільності, духовності, історії,

політичної нації. У зв'язку з цим визначено тему дослідження “Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти”.

Об'єкт дослідження: зміст національної загальної та педагогічної освіти.

Предмет дослідження: теоретико-методологічне обґрунтування ролі української етнокультури у змісті національної загальної та педагогічної освіти.

Мета дослідження:

- ♦ теоретико-методологічне обґрунтування концепції української етнокультури в змісті національної загальної та педагогічної освіти,
- ♦ розробка моделі реалізації ідей української етнокультури на основі багатофакторного підходу в змісті освіти з урахуванням полікультурності суспільства, особливостей його історичного розвитку;
- ♦ визначення основних напрямів діяльності загальноосвітньої школи, педагогічних закладів освіти різних рівнів акредитації та інститутів післядипломної освіти вчителів щодо формування особистості, її інтелектуальності, етизації, культури міжнаціональних відносин і громадянськості в поліетнічному суспільстві.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що впровадження цінностей української етнокультури є необхідною умовою реформування змісту освіти, сприятиме інтелектуальному, духовному громадянському становленню особистості і передбачає:

- ♦ теоретико-методологічне обґрунтування необхідності реалізації ідей українознавства в контексті взаємозв'язків одиничного, етнічного, загальнонаціонального, загальнолюдського;
- ♦ обґрунтування доцільності етнокультурних вартостей з метою реалізації культурологічних, історичних підходів у системі навчання, інтелектуалізації і гуманізації особистості, етизації екологічної свідомості, духовного єднання людини і природи;

- ♦ оновлення змісту педагогічної освіти в умовах розвитку нового соціально-культурного простору;
- ♦ науково-методичне забезпечення підходів щодо розвитку світогляду, духовності, ментальності у суб'єктів навчально-виховного процесу, адекватних суспільним і особистісним потребам, спрямованих на культурну, громадянську спільність, гармонійне функціонування етнічного і державного компонентів, вироблення культури міжнаціональних взаємин;
- ♦ організаційно-педагогічне і методичне забезпечення процесу створення нових педагогічних технологій, методик, форм навчально-виховної роботи, підготовки педагогічних кадрів, стимулювання передумов для становлення національної моделі виховання.

Концептуальні положення дослідження:

- ♦ українська етнокультура є необхідною умовою реформування змісту освіти, що сприяє інтелектуальному, духовному, громадянському становленню особистості;
- ♦ зміст освіти педагогічно, історично й етнічно адаптований на основі синтезу одиничного, етнічного, загальнонаціонального і загальнолюдського, соціально спрямований на культуру, громадянську спільність, толерантність міжнаціональних стосунків у поліетнічному суспільстві;
- ♦ відбір змісту національної загальної і педагогічної освіти здійснюється на основі принципів науковості, народності, полікультурності, прогностичності;
- ♦ успішність національної освіти безпосередньо залежить від впровадження науково обгрунтованої системи; виокремлення етнокультурних цінностей, їх спрямування у сферу інтелектуалізації,

гуманізації особистості, етизації екологічної свідомості, духовного єднання людини, природи, суспільства;

♦ теоретичне обґрунтування українознавчих компонентів змісту освіти, їх наукова обробка для реалізації національно-культурологічних, історичних підходів — основа оновлення національної загальної та педагогічної освіти, виховання громадянськості державної гідності, міжетнічної, політичної, екологічної культури.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети, концепції та гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

- ♦ вивчити педагогічні, політичні, соціальні, духовні передумови, необхідні для впровадження у зміст освіти цінностей української етнокультури;
- ♦ розробити концепцію української етнокультури в змісті національної загальної і педагогічної освіти;
- ♦ простежити тенденції розвитку української етнокультури в умовах становлення національної системи освіти;
- ♦ обґрунтувати шляхи реалізації принципів полікультурності, природовідповідності, історизму, народності, культуровідповідності в змісті освіти;
- ♦ вивчити регіональні особливості впровадження української етнокультури та можливі шляхи їх врахування у змісті освіти;
- ♦ обґрунтувати принцип єдності етнокультурного і загальнолюдського в екологічній освіті;
- ♦ простежити взаємовплив національної освітньої політики України та діаспори, особливості реалізації етнокультурологічного підходу в навчально-виховному процесі закладів різного типу;
- ♦ визначити основні напрями удосконалення підготовки вчителя на основі принципів полікультурності, народності, культуровідповідності.

Методологічна основа дослідження. Дослідження ґрунтується на засадах теорії наукового пізнання, діалектичного характеру взаємодії, взаємовпливів етнічного, загальнонаціонального, загальнолюдського для суспільного прогресу, гуманізації міжнаціональних стосунків; багатофакторності й інтегративності освітніх процесів. Науковий пошук, теоретико-методологічний аналіз обґрунтування процесів і явищ здійснено на основі принципів історизму, народності, культури - і природовідповідності, наукової об'єктивності.

Теоретичною основою роботи є положення про діалектичний характер взаємодії, взаємовпливів етнічного, загальнонаціонального, загальнолюдського для суспільного прогресу, гуманізації міжнаціональних взаємин; взаємозв'язок загальнолюдських цінностей і національних інтересів; багатофакторність й інтегративність історико-педагогічних процесів. Універсально широкі методологічне значення має розуміння етнокультури в духовному, інтелектуальному, політичному, етичному розвитку сучасної людини і цивілізації. Пошук, аналіз, обґрунтування процесів і явищ здійснено на основі принципів історизму, народності, культури- і природовідповідності, наукової об'єктивності.

Теоретичною базою дослідження є твори основоположників світової філософської науки (Арістотель, Плутарх, Гегель, Кант, Фіхте), видатних вітчизняних філософів (Ф.Прокопович, Г.Сковорода, П.Юркевич, В.Липинський, І.Гогоцький, Д.Чижевський), а також М.Бердяєва, С.Гессена, наукові праці Я.А.Коменського, А.Дістервега, І.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Я.Корчака, А.Швейцера. Важливу для розуміння значущості розвитку української етнокультури в педагогіці і освіті мала творчість і практична діяльність просвітителів Київської Русі, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки, М.Драгоманова, М.Грушевського, В.Винниченка, О.Духновича, С.Русової, К.Ушинського, А.Волошина, Ю.Федьковича, О.Маковея, І.Огієнка, Г.Вашенка, В.Сухомлинського, В.Сімовича. Психолого-педагогічні аспекти

проблем виховання, національної школи висвітлені у працях С.Виготського, Г.Костюка, С.Рубінштейна, В.Киричука, формування гуманістичного, наукового бачення дійсності у І.Зязюна, С.Гончаренка, В.Ільченко, Ш.Амонашвілі. Українознавчі та етнопедагогічні аспекти національно-культурного шкільництва розглядаються у працях М.Стельмаховича, В.Скуратівського, О.Мишанича, Г.Довженка, П.Кононенка та інших вчених. Важливе значення для дослідження проблем ролі етнокультури в змісті освіти мають праці ряду зарубіжних вчених, досвід багатьох педагогічних колективів, науково-методичних служб, органів управління.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались теоретичні та емпіричні методи дослідження: теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціологічної, історичної, політологічної літератури; логіко-історичний аналіз тенденцій розвитку освіти, теорії і практики навчально-виховної діяльності; аналіз науково-методичної літератури, навчальних програм, підручників, посібників, новаторського педагогічного досвіду і масової практики діяльності навчальних закладів; контент-аналіз матеріалів періодичної преси, документації органів освіти, загальноосвітніх шкіл, педагогічних інститутів, архівні дані, зарубіжні інформативні джерела.

Застосовувались емпіричні методи дослідження і психолого-педагогічні спостереження, опитування (анкетування, бесіди, інтерв'ю), діагностичні методи (тестування, узагальнення незалежних характеристик, педагогічні консіліуми), обсерваційні методи (пряме, опосередковане спостереження), праксиметричні методи (аналіз результатів діяльності). Апробація і впровадження методичних рекомендацій підготовлених відповідно до розробленої програми проводилися в школах, педагогічних інститутах та університетах, обласних інститутах післядипломної освіти вчителів Чернівецької, Закарпатської, Миколаївської областей, а також у навчальних

зкладах Румунії та Молдови, в яких викладаються українознавчі дисципліни. Дослідження проводилося протягом 1983-1996 років і охоплювало ряд етапів науково-педагогічного пошуку згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт АПН України.

Перший етап (1983-1988 рр.) характеризується теоретичним осмисленням проблеми, вивченням стану з національно-культурологічної спрямованості змісту освіти, початком дослідницько-експериментальної роботи.

Другий етап (1988-1991 рр.) – проведення теоретичної і експериментальної роботи, пов'язаної з апробацією одержаних даних, дослідженням стану розвитку національних шкіл у багатонаціональних регіонах, розробкою регіональної концепції національної освіти.

На третьому етапі (1991-1994 рр.) досліджувались історико-педагогічні, філософські проблеми, здійснювалось теоретико-методологічне обґрунтування концепції української етнокультури в змісті національної загальної і педагогічної освіти. Розроблялись моделі реалізації ідей української етнокультури на основі багатофакторного підходу, аналізувався зарубіжний досвід.

Четвертий етап (1994-1996 рр.) — узагальнююче осмислення проблеми, апробація концепції дослідження, формулювання висновків, оформлення результатів наукового пошуку, підготовка ряду методичних рекомендацій, впровадження їх у практику діяльності освітніх закладів.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні положень концепції багатофакторного впливу української етнокультури на зміст загальної і педагогічної освіти, інтелектуалізацію, гуманізацію особистості вчителя та шкільної молоді, гармонізацію субетнічних взаємин, етизацію екосвідомості, формування передумов для громадянської спільності; в методологічно обґрунтованих оцінках, підходах до реалізації цінностей української етнокультури в навчальних закладах з неукраїнською мовою

викладання; в простеженні еволюції взаємозв'язків одиничного, етнічного, загальнодержавного і загальнолюдського як консолідуючих, інтегруючих факторів в умовах становлення української державності.

Теоретична значущість дослідження полягає в науковому осмисленні відображення основних питань української етнокультури у вітчизняній педагогіці, стандартах і змісті освіти, обґрунтуванні нових аспектів реалізації українознавчих цінностей у філософії національної освіти, спрямованій на розвиток педагогічної науки і практики, соціально-політичної, духовно-культурної стабільності; в обґрунтуванні синтезу етнокультурного, морально-етичного і екологічного чинника в освіті, а також українського етнокультурного компоненту в змісті освіти національних меншин, як стабілізуючої інтелектуалізуючої тенденції; виявленні нових шляхів оновлення змісту освіти в умовах розвитку нового соціально-культурного простору.

Практичну значущість дослідження становлять: теоретично обґрунтована концепція розвитку освіти в багатонаціональних регіонах; розроблені рекомендації для вчителів, викладачів, студентів навчальних закладів різних типів щодо переходу шкіл і навчальних закладів з неукраїнською мовою викладання на впровадження латинської графіки і вивчення української мови; моделі впровадження українознавства для шкіл національних меншин, програми їх навчально-методичного забезпечення, система підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів на національній основі.

Положення дослідження можуть використовуватися з метою підготовки державних і регіональних програм, навчальних посібників і методичних рекомендацій, спецкурсів, семінарів для студентів, у системі післядипломної підготовки педагогічних кадрів, розвитку освітньої справи українців, що проживають за межами держави; розробки полікультурних освітніх моделей в багатонаціональних регіонах, а також освітніх

концепцій, полікультурних моделей для національних меншин, навчальних планів, програм і методик.

Вірогідність наукових положень забезпечується: методологією, що об'єднує теоретичні пізнання, історичний досвід, педагогічну теорію і практику, орієнтацію на класичну філософію і педагогіку; науковим аналізом і методами, адекватними об'єкту, предмету, меті дослідження та його завданням; порівняльною аналогією і об'єктивністю соціологічних даних; контрольним зіставленням одержаних результатів з ретроспективним і нинішнім станом національної загальної і педагогічної освіти в Україні.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у доповідях і виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних, обласних науково-практичних конференціях, у виступах на колегіях Міністерства освіти України, нарадах, семінарах педагогічних працівників, учительських конференціях, у публікаціях.

Результати дослідження впроваджено у закладах освіти Чернівецької, Закарпатської, Одеської областей, Чернівецькому державному університеті ім.Ю.Федьковича, Чернівецькому обласному інституті післядипломної освіти. На основі використання проміжних і кінцевих результатів дослідження розроблено навчальні програми, лекційні курси ("Національна школа в багатонаціональних регіонах", "Українознавство у змісті освіти національної школи", "Українознавство у змісті викладання педагогіки на історичному факультеті" та ін.), навчальні посібники та методичні рекомендації, що використовуються у вищих закладах освіти різних рівнів акредитації, у середніх загальноосвітніх школах та в профтехучилищах.

Особиста участь здобувача в одержанні наукових результатів доведена нестандартністю його авторських ідей та теоретичним розв'язанням проблеми, оригінальністю практичного застосування отриманих висновків, що відображено у 37 одноосібних публікаціях.

Головні положення дисертації висвітлені у монографіях "Українська етнокультура в змісті національної освіти" (1), "Розвиток національної школи в умовах багатонаціонального регіону" (2), навчальному посібнику "Буковинчики" (4), "Збірнику психолого-педагогічних матеріалів для вчителя" (3), навчально-методичних рекомендаціях, статтях та інших публікаціях загальним обсягом понад 55 друківаних аркушів.

На захист виносяться :

- ♦ концепція української етнокультури в змісті національної загальної і педагогічної освіти; теоретико-методологічне обґрунтування українознавчих компонентів у змісті національної загальної та педагогічної освіти;
- ♦ науково обґрунтовані провідні закономірності та принципи реалізації розробленої концепції;
- ♦ досліджені пріоритети національної освіти, які вибудовуються у сфері екологічної, гуманітарної, політичної освіти на основі нових етичних норм інтеграції науки, історії, культури, релігії, мистецтва, політики, моралі, етнопедагогіки;
- ♦ розроблені моделі реалізації ідей української етнокультури на основі багатофакторного підходу в змісті загальної і педагогічної освіти з урахуванням полікультурності суспільства, етнічної, історичної специфіки;
- ♦ визначені засоби, форми, методи практичного втілення ідей українознавчих вартостей, які мають загальнодержавне значення, розглядаються в контексті загальнолюдської культури.

Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, загальних висновків та списку основної використаної літератури.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми, її актуальність та ступінь дослідженості, об'єкт, предмет, мету і завдання, теоретико-методологічні основи і методи дослідження, наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, викладено основні положення захисту, відображено апробацію і впровадження результатів у практику роботи закладів освіти.

У першому розділі - "Філософсько-соціологічні і педагогічні аспекти етнонаціонального і загальнолюдського у змісті освіти: ретроспектива і сучасність" - висвітлено становлення і розвиток філософії української національної школи. Розуміння цього є важливим зараз, у перехідний період суспільного життя, яке характеризується станом нестійкої рівноваги, неспроможністю розвитку на основі попередніх стереотипів. Суспільна свідомість орієнтована різнополюсно, відчутна зміна симпатій громадської думки у середовищі, коли поліетнічне населення ще не склалося у достатньо життєспроможне громадянське суспільство, а тому національні (етнічні) потреби, інтереси не завжди сприймаються як загальнонародні й загальнодержавні. У країнах моноетнічного населення національне нічим не відрізняється від суспільного, етнічна освіта й виховання не виокремлюється з державної. Однак в Україні полікультурність, історичні відмінності, різний рівень національної самосвідомості досить впливово трансформуються у сферу етнічного, індивідуального й групового життя, самоідентифікації. Показано, що за цих умов складно формуються ідеологія та філософія змісту освіти, адже учні, студенти, вчителі, викладачі, батьки є одночасно суб'єктами соціальної системи незалежно від етнічних, релігійних, національних ознак буття. Обґрунтовано необхідність вироблення такої освітньої моделі, яка б сприяла поєднанню етнокультурного з громадянським, загальнонаціональним. Тому включення у зміст освіти шкіл з російською, румунською, польською, угорською,

кримсько-татарською, єврейською та іншими мовами навчання українознавчих цінностей означає використання якісного фактору, консолідуючого інтелектуального, психологічного, політичного характеру.

Освітня політика потребує реального звернення теорії і практики до проблем етнокультури не лише у сфері інтелекту, духовності, субетнічних відносин, екологічної свідомості, але й у змісті політологічної, соціологічної освіти. Досвід засвідчує, що дефіцит політичної культури призводить до того, що людина підкорятиметься зовнішнім факторам, унеможлиблює об'єктивне осмислення розвитку України, Європи, світу. Вважаємо, що включення українознавчого компоненту до змісту політичних дисциплін не призводить до локалізації, звуження розуміння політичних процесів, а навпаки сприяє формуванню політичного світогляду крізь призму історії, інтересів, доцільності українського фактору, української політичної еволюції, засадових понять демократичної політики, принципів і норм політичного життя. Не можна не погоджуватись, що зміст освіти набере нової якості лише за умов, коли спиратиметься на класичну світову і українську культуру, коли серед інших важливих чинників буде враховано і релігійно-церковний фактор, без якого освіта втрачає можливість всебічного осмислення культурно-мистецького, філософського, духовного, історичного процесів.

У другому розділі "Українська етнокультура в умовах становлення національної загальної та педагогічної системи освіти" показано форми, зміст, характер реалізації ідей і завдань українознавства як системної освітньої програми в контексті політичного, соціально-економічного, духовного, етнічного, світоглядного розвитку суспільного життя. Формується усвідомлення необхідності здорової, компетентної, творчої особистості з достатньо високим рівнем національної, громадянської, політичної культури як передумови дії стабілізуючих, розвиваючих факторів. Акцентується на необ'єктивності поширених в колишньому

СРСР теоретико-методологічних обґрунтувань стосовно місця і ролі українознавства в системі зв'язків і взаємовпливів з іншими етнокультурами на території України, зокрема в сфері національної освіти. Доведено причинно-наслідковий характер тенденцій у суспільному житті на руйнації під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників етнокультурних комплексів у освітньому просторі України. Разом з тим, потребу в українознавчих педагогічних дослідженнях не можуть компенсувати наукові розвідки ретроспективного аналізу. Основний вектор зусиль має спрямовуватися на вироблення концептуальних моделей, міждисциплінарних підходів щодо посилення у змісті освіти, місця і ролі української етнокультури, мови, етики, філософії, історії, етнопедагогіки в умовах полікультурного і поліетнічного суспільства. Незважаючи на пріоритетність багатьох проблем ретроспективного характеру, як негативних, так і позитивістських оцінок, які є повчальними і близькими до істини, це зовсім не гарантуватиме ефективності в досягненні завдань реформування освіти, оскільки результати передусім будуть залежати від якісних конструктивних змін, що відбуваються сьогодні. Встановлено, що українознавство, виходячи з потреб, має змінювати сучасну освітню ідеологію через характер навчальної інформації, структурування і інтеграцію знань, нові педагогічні технології настільки, наскільки зміна сутності змісту національної освіти здатна принципово вплинути на розвиток процесів інтелектуалізації, духовності. Етнокультура має творити розвивальну, а не статичну освітню модель. Обґрунтовано, що українська етнокультура в змісті національної освіти має охоплювати надзвичайно широкий спектр і стосовно не лише етнічних, етнографічно-культурних, мовних, фольклорних аспектів. Намагання, прямі чи опосередковані, спрямовувати освітню політику в таке русло, є недостатнім, неповним, деформованим розумінням цього явища. Підтвердженням цього є аналіз складних періодів становлення українознавства як системи цінностей, від

досліджень української історії, мови, етнографії до визначення його як цілісного екзистенціального феномену, унікального етнонаціонального суб'єкту, що має своїм предметом Україну в загальному контексті людської історії. Виходячи з такого розуміння, не можна зводити українську культуру лише до відомостей про територію, історію, мову, філософію, бо "український світогляд" не може ігнорувати як раціональний, так і чуттєво-ірраціональний підхід, як особистісно-індивідуальний, так і загальнонаціональний, як наймодерніші сучасні знання, так й істини, які обґрунтовуються в давньоруській літературі чи філософії серця Г.Сковороди.

Тому важливим є погляд на українську етнокультуру без однобічності, тенденційності та на основі синтетичного зв'язку з світовою історією такого етнонаціонального суб'єкту, яким є Україна. Акцентується, що глибокі зміни, очікувані в економічній, духовній, політичній сферах, вимагатимуть інтелектуалізації освіти, а це означає, що українознавство виконуватиме саме цю важливу функцію. Слід усвідомити, якщо за умов, коли у світі відбувається переверт у кількісному і якісному збільшенні знань, освіта як необхідний фактор виживання людства, розвитку держав, втратить спрямованість на формування інтелектуального потенціалу. Зазначимо, що така педагогіка не є національною за сутністю, оскільки не здатна розвивати національну свідомість, талант, реалізовувати вимоги наукового, морально-правового, духовного виховання. Опанування науковими, об'єктивними знаннями характеризується двома основними напрямками. Передусім йдеться про викладання українознавства через сукупність навчальних дисциплін, інтегрованих в одне ціле об'єктом вивчення, метою та призначенням. Інший напрям — введення спеціальних українознавчих курсів. Аналіз змісту, критеріїв, впливу етнокультурних елементів засвідчує про дію домінуючої тенденції, сфокусованої на підвищення пріоритетів культурних цінностей, науковості, гуманізації,

інтегративності, народних традицій, які уможливають реалізацію в навчально-виховному процесі ідей свободи, державності, національної і особистої гідності. Такі підходи властиві як для масових, загальноосвітніх шкіл, так і для гімназій, ліцеїв, спеціалізованих навчальних закладів фізико-математичних, суспільно-гуманітарних, хіміко-біологічних, художньо-естетичних, технічних профілів. Українознавство, входячи у кожний структурний компонент, забезпечує єдність свідомості, традиції, поведінки, оволодіння особливою матеріальною, духовною, моральною культурою українського суспільства. Наукові й етнічні цінності української етнокультури дають можливість глибше і органічніше формувати громадянські підвалини особистості. Таке виховання, зазначав відомий педагог і суспільний діяч А.Волошин, забезпечуватиме наступність генерацій, нерозривний зв'язок між ними, що сприяє оволодінню прийдешніми поколіннями історичним, життєвим досвідом, а звідси — безперервність поступу, розвитку духовної культури народу.

Аналіз сучасного змісту освіти показує, що одним з провідних напрямів української етнокультури є становлення особистості через мистецьку, трудову, творчу діяльність. На передній план виступають ті види праці і навчання, які єднають суб'єктів цього процесу з навколишнім світом, вчать творити, мислити, переживати, відчувати і розуміти закони рідної природи і культури. Ці універсальні ідеї пропагувалися, впроваджувалися народною педагогікою, Ж.-Ж. Руссо, Песталоцці, в Україні — О.Духновичем, С.Русовою, В.Сухомлинським, були актуальними, оскільки слугували культурно-економічному сталому розвитку суспільства. Але якщо в літературі, музиці, мистецтві, історії традиційно виявляються національні самобутні риси, то важче це реалізовується (через недосконалість навчальних програм) з наукою, технікою, медициною, іноземними мовами і зарубіжною культурою, без чого немає змоги досягнути здобутки європейської цивілізації, символічний код синтезу світової і української

науки, культури, філософії, інтелектуальних основ українського народу. Вельми специфічними аспектом проблеми є входження українознавства в систему нових інформаційних технологій, які впроваджуються в школах, гімназіях, ліцеях, природничих, фізико-математичних, технічних профілів, адже мова йде про створення україномовних комп'ютерних засобів, що сприятиме поліпшенню використання національних культурних цінностей, входженню України в світовий інформаційний простір.

Якісні і кількісні характеристики базових навчальних планів дали змогу простежити тенденцію, що українська наука, культура стає інваріантним, обов'язковим компонентом змісту загальної середньої освіти. Суспільно-гуманітарна, фізико-математична, природнича, художньо-мистецька, музична, історико-філософська, технічна спрямованість більшою мірою уможливило розширення українознавчих аспектів. Варіативні й інваріантні дисципліни, курси за вибором (культура мовлення, художнє читання, стилістика рідної мови, поетика, риторика, логіка, історія і сучасність, народознавство, основи етики і моралі, історія релігії, історія мистецтв, політологія, краєзнавство, культура сімейних стосунків, основи філософії, естетика, вітчизняна і світова культура, етнографія і фольклор України, дизайн і архітектура, історія мистецтв, художні промисли, соціальна психологія, основи сучасного виробництва, екологія і культура тощо) відповідають передусім цілям забезпечення індивідуального розвитку школярів, відображають у змісті освіти тенденцію нової пізнавальної інтерпретації світу, переосмислення світової культури, науки, політики з точки зору українського менталітету. Важливість їх полягає в тому, що, з одного боку, активізується пізнавальна діяльність, інтелектуалізується навчальний процес, з іншого, — піднімається на новий рівень суспільна свідомість, передусім молоді, розуміння системи цінних і прогресивних ідей, якими живе сьогодні світ, розвивається самопізнання й самоусвідомлення, процес національної ідентифікації українського народу.

Обгрунтовано, що системність впровадження українознавства досягається, коли воно пронизує всі гуманітарні, суспільні, природничі, спеціальні науки. Адже не менші можливості для етнізації особистості мають фізика, математика, хімія й інші дисципліни, в яких поряд із загальнолюдськими висвітлюються і національні надбання, що дає можливість виховувати у молоді високі патріотичні почуття, розширювати інтелектуальний український простір.

В розділі показано, що надзвичайно важливим чинником у змісті національної освіти залишається українська мова. Її роль має значно більше смислове і суспільне значення, ніж те, що визначено її статусом як державної, і те, що вона вивчається в усіх школах незалежно від типу і мови викладання. Мовна політика завжди була основним нервовим центром шкільної справи, виходила далеко за межі освітнього простору. Антропологічний аналіз розвитку педагогіки, історії, філософії у новітній час має логічне завершення в тому, що ідея мови є важливою причиною суспільно-історичних перетворень. Наукові обґрунтування такого світобачення дістали у свій час своє соціально-історичне оформлення в діяльнісно-креативній теорії мови В.Гумбольдта. Вона виступає не тільки як умова буття людей, але як саме їх буття, не просто як модус суспільних процесів, а як їх субстанція, не лише як наслідок, але як передумова людських діянь. Слід виходити з того, що мова живить гуманізм, стверджує етнічне єднання, сприяє співпраці народів, прогресує рух суспільства.

Характер суспільного розвитку України зумовлює вироблення таких педагогічних, соціально-економічних технологій, які б забезпечили значно вищий рівень мовної свідомості на основі української етнокультури. Це завдання поєднує дві взаємозалежні тенденції, поставивши їх в ранг національної освітньої стратегії при здійсненні складних організаційних педагогічно-правових реформ. Практика, теоретичні обґрунтування засвідчують, що необхідно виходити з такого положення : стабілізація,

подальший розвиток українського суспільства будуть можливими за умов забезпечення прав усім національностям, створення з допомогою держави належних умов для розвою національних культур, історії, релігії, традицій, освіти, що співзвучно із висновком М.Грушевського : ми не для того цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету — приборкувати слабші народності і панувати над національними меншинами. Однак, як свідчить історичний аналіз, суспільний прогрес буде тоді, коли всі національності виконуватимуть свої обов'язки перед державою, землею і Батьківщиною, на якій живуть, шануючи мову, національну культуру України, дбаючи про їх постійний розвиток.

Забезпечивши правові педагогічні умови для самоформування індивідуальності, відродження і розвитку етнокультур на теренах України, вводячи через систему освіти базові світові й українознавчі набути, можна сподіватися на формування єдиної політичної нації, державницької самосвідомості. Така освітня концепція вибудовується не лише з допомогою засобів і світосприйняття, а самостійністю, інтегративністю, культурно-історичною, духовною, інтелектуально-інформаційною цілісністю. Її метою є відновлення структурної єдності усіх розірваних, окремих компонентів.

Здійснюючи завдання демократизації освітньої сфери, слід виходити з того, що українознавчій політиці потрібні відповідні передумови політичного, правового, педагогічного, екологічного характеру. Тоді вона сприйматиметься етносами, які населяють Україну, не як українізація в негативному розумінні, а як державницька ідеологія, що забезпечуватиме всім національностям політичний комфорт, інтелектуально-інформаційний простір, соціальну захищеність і розвиток. Тобто йде мова про недоцільність ігнорування одиничного як етнонаціонального, приглушуючи його загальнодержавним, бо гуманна освіта повинна допомогти людині

навчити і виховати себе передусім у ставленні до рідного народу. Тоді й держава сприйматиметься національними індивідуумами не як апарат придушення національних цінностей через космополітичну школу, а як інституція поваги, підтримки розвитку національної культури, освіти, самоцінності народу, його унікальності.

Прагнення дійти подібної моделі вже принесло суттєві результати на теренах національної освітньої політики України. Наведемо приклад, один з багатонаціональних регіонів Буковина, де функціонують 50 дошкільних установ, 98 шкіл, в тому числі 11 двомовних, де навчально-виховний процес здійснюється румунською мовою. На початок 90-х років тут відроджена ліквідована сталінським режимом латинська графіка, у зміст освіти введено національно-орієнтовані предмети і навчальні дисципліни: “Історія румунського народу”, “Румунська культура”, “Основи національного виховання”, “Етнографія і фольклор румунів”, “Хореографія і народний танок”, “Основи естетики та мистецтвознавства”, “Румунська література на Буковині” тощо. 23 тисячі учнів навчаються в 5 гімназіях та ліцеях з румунською мовою викладання. Із урахуванням демографічного і національного складу відкрито школи з єврейською, польською мовами. У першій половині 90-х років тут діяли 313 українських, 86 з румунською, 5 з російською, 1 з єврейською, 1 з українсько-румунською, 24 з українсько-російською, 2 з румунсько-російською, 2 з українсько-російсько-румунською мовами викладання. У 6 школах викладаються польська мова, література, історія, функціонують недільні національні школи. У 1993-1995 роках у цих школах викладали понад 30 нових дисциплін, спрямованих на етнізацію учнів, розвиток особи як суспільно-національного індивідууму. Отже, факти підтверджують, що українська етнокультура не протидіє розвитку національної (етнічної) освіти, а впроваджується на основі задоволення національно-культурних потреб, що сприяє соціально-політичній, правовій і духовно-культурній стабільності. Така модель усуває

можливі психологічні, соціальні й субетнічні дискомфорти, суперечності у виборі між громадянським, державним, національним почуттями серед представників різних етносів.

Аналіз процесів розвитку національного шкільництва дає змогу на основі досліджень основних форм народознавчої роботи виокремити найважливіші: уроки народознавства, історичне, літературне, фольклорне, краєзнавство; літні гуманітарні школи, шевченківські, пушкінські, емінеску літературні класи; малі академії народних мистецтв; фольклорно-етнографічну діяльність і фольклорні фестивалі; факультативні курси, гуртки з вивчення національної культури, шкільні кооперативи народних промислів; творчість сімейних фольклорних колективів; музеї народознавства, недільні школи, малі університети. Вони суттєво впливають на відродження етнокультури, національної самосвідомості.

Методологічних змін потребує насамперед зміст шкільних дисциплін, особливо суспільно-гуманітарного напрямку. Історію, право, літературу слід розглядати в значно ширшому політичному, соціально-економічному, філософському, етичному, державному спектрах. Цей процес є об'єктивним і зумовлений складними державотворчими функціями, новизною завдань і необхідністю подолання необ'єктивного висвітлення багатьох явищ, подій, фактів, що завдає шкоди українській перспективі і самоствердженню у системі світової цивілізації, формуванню об'єктивної історичної свідомості. Показано, що історична свідомість вбирає в себе не лише знання матеріальних процесів, ідей, теорій, але вивчення історії України, світової історії передусім передбачає вироблення позиції, дії, ставлення як активного фактору, нових поведінкових норм. Повертаючи минуле, ми стаємо на шлях виховання громадянськості. Нові підходи відрізняються не лише системою протиставлень, але й використанням сучасних зарубіжних досліджень про Україну, не лише в корінних змінах змісту освіти, але й в існуючій періодизації шкільної історичної освіти, побудованій на класовій

ідеологічній концепції, а також на теоретичних і методичних можливостях історичного краєзнавства з оптимальними взаємозв'язками регіонального і загальнонаціонального компонентів.

Українознавство отримало нові якісні характеристики завдяки ґрунтовному осмисленню процесів, відображених у творах М.Костомарова, М.Грушевського, Д.Яворницького, М.Аркаса, І.Крип'якевича, В.Антоновича, Д.Дорошенка, а також вивченню доробку вчених української діаспори, публіцистики архівних документів різних регіонів України, видань історико-просвітницьких матеріалів і часописів.

Висвітлено також ряд аспектів українознавства в літературному освітньому процесі від початкової ланки до гімназій, вплив на навчально-виховний процес навчальних посібників, авторських програм, в яких для посилення етнокультурницьких вартостей на всіх етапах вивчення мови і літератури вдало підібрані твори Олени Пчілки, В.Сухомлинського, П.Чубинського, М.Грищука, Д.Чередниченка, збірки приспівів, приказок, загадок, оповідань, тексти з художніх творів О.Довженка, П.Загребельного, О.Гончара, М.Стельмаха, В.Малишка, І.Багряного, Г.Тютюнника, Є.Гуцала, з поезій В.Стуса, Д.Яворницького, В.Скуратівського та інших.

Цікавими творчими доробками учених-педагогів, вчителів, методистів стали випуски в багатьох регіонах України збірників творчих завдань з мови та літератури, в яких в основі принцип культуровідповідності, природовідповідності, історизму, послідовності. Один з багатьох прикладів — збірник "Лелеченька", підготовлений на Миколаївщині, в якому поряд з іншими завданнями містяться матеріали вільних, зорових, попереджувальних, вибіркового, пояснювальних диктантів, навчальних перекладів, колективного письма, творів-мініатюр, рольових ігор, орфографічних хвилинок, самодиктантів, контрольного списування з доступною, емоційно багатою інформацією історичного, літературного, інформаційного характеру. Помітний внесок зроблено літературно-

мистецькими енциклопедіями, часописами. На прикладі одного із досліджуваних районів Буковини видно, як завдяки посиленню уваги до використання матеріалів з літературно-мистецького краєзнавства вчителям-новаторам, митцям вдалося відобразити у змісті літературної освіти спадщину майже шістдесяти митців, письменників, що проживали й творили на території цього району, зокрема І.Бажанського, І.Вільде, братів Сидора і Григорія Воробкевичів, Д.Гнатюка, Михайла та Володимира Івасюків, Володимира та Іларія Карбулицьких, В.Кобилянського, М.Кропивницького, І.Кушнірика, Віри Лебедової, М.Лисенка, Д.Макогона, О.Мартовича, М.Марфієвича, І.Миколайчука, Дениса та Ореста Руснаків, В.Стефаника, Ю.Федьковича, Г.Хоткевича, М.Чередарика, С.Яричевського. Це збагачує літературну освіту, розширює кругозір школярів, закладаючи гордість й патріотизм у душах дітей та вчителів.

Орієнтація виховання на систему справжніх, високохудожніх цінностей зумовила об'єктивну потребу у зверненні до витоків української культури, шкільництва, духовних надбань, повернення в освіту літературно-мистецьких, педагогічно-просвітницьких часописів таких як "Українська ластівка", яка була у свій час духовним і патріотичним центром національної перспективи.

Новим явищем на зламі 80-х - початку 90-х років стало вивчення української літератури в діаспорі, оскільки для відродження національної самосвідомості й інтелектуального розвитку, усвідомлення об'єктивних історичних процесів недостатньо лише поглибленого вивчення української літератури на материзні, а розглядати українську літературу, культуру в її цілісності, сукупності всіх складових частин як живий і єдиний національний організм. До об'єктивних передумов становлення національної самобутності української школи належить і формування нового правового світогляду, правових уявлень, поведінкових норм. На відміну від попередніх періодів викладання правових дисциплін сьогодні є якісно

відмінним, оскільки в основі його — формування громадянина української держави. Це зумовлює необхідність вибудовувати навчально-виховний процес не лише для озброєння учнів прикладними правовими знаннями, необхідними для виконання соціальної ролі, але й поглиблення уявлень про теоретичні джерела українського права, історію становлення українського права і державності. Простежуються дві тенденції: по перше, розгляд проблем у взаємозв'язку історії української держави і права із загальними процесами суспільства, аналіз еволюції правової культури і освіти в Україні; по-друге, відповідно до нового етапу економічних і політичних реформ, посилення адаптивності, гнучкості, мобільності у розгляді змісту освіти. Така модель може розвиватися лише на основі застосування загальних правових принципів до національних особливостей і традицій України, до української моделі реформ. Аналізуючи й обґрунтовуючи значущість українознавчих цінностей, слід виходити з міркувань, що політико-правові процеси постійно відбуваються і зайняли відповідне місце в історії України незалежно від її державницького чи бездержавницького стану. Така ж методологічна оцінка має поширюватися і на перспективу державно-правового будівництва України.

Осмислення даного явища дозволяє інтерпретувати правову освіту як синтез загальнолюдських і національних політико-правових, соціально-культурних цінностей, який уможливило утвердження громадянського й особистісного буття. Аналіз діяльності новостворених філософсько-правових, суспільно-гуманітарних ліцеїв та гімназій зумовлює необхідність реалізації якісно нових підходів до оцінок правової ситуації в сучасній Україні. Політичний простір започатковує створення нових парадигм правового освітнього процесу, які формуються на загальнолюдських цінностях через світогляд української політико-правової культури, філософії права видатних вітчизняних і зарубіжних мислителів як системи синтезу політичних, правових, моральних, естетичних, філософських,

економічних принципів та ідей. Доведено, що політико-правовій освіті бракує власного історично-державницького досвіду. Для оцінок реформізму, влади, еволюції права потрібен і ретроспективний правовий аналіз, починаючи від "Руської правди", Конституції Пилипа Орлика, українських Універсалів, до аналізу сучасного конституційного процесу. Подібні знання мають винятково важливе значення для навчального процесу, оскільки як ніяка інша галузь українознавства засвідчує давню державність України, в яку вірили і тоді, коли в Україні викладалось лише російське, польське, чеське, угорське, німецьке, румунське, лише не українське право. М.Чубатий — один із засновників українського права — писав про незвичайність обставин розвитку українського наукового життя, що породило нову ділянку української науки, маніфестуючи державний характер української нації, створеної з волі українського народу. Пошук стратегічних і тактичних обґрунтувань національної свідомості, державності, правової освіти сприятимуть появі нових ідей, концепцій шкіл, які служитимуть новій, об'єднуючій для України ідеології, критеріями оцінки взаємовідносин між людьми, орієнтиром у розвитку майбутніх суспільних відносин.

Проблеми української етнокультури у змісті освіти здаються лише на перший погляд комплексно вивченими. Протягом останнього десятиріччя найбільше уваги приділялося мовно-літературним, історичним, мистецьким, етнографічним, релігійним аспектам. З'явилися оригінальні розробки і авторитетні свідчення. Проте важливим стало включення в зміст освіти набутків українських вчених природодослідників, які працювали як на материзні, так і за її межами. Без цього важко сподіватись на достатньо інтелектуальний, національносвідомий розвиток шкільної молоді. Парадигма розвитку українознавства має розвиватись шляхом інтелектуалізації на основі включення його цінностей у складні процеси пізнання, у діалог із світовими науковими й культурними досягненнями,

підкреслюючи світову значущість української науки. Викладання фізики, математики, хімії, біології, інших природничо-наукових і технічних дисциплін набуває історико-філософського обґрунтування, що забезпечує науковооб'єктивний аналіз, гуманізацію, міждисциплінарні зв'язки. Зміст національної загальної і педагогічної освіти демонструє свою здатність адекватніше відображати запити і перспективи українського суспільства не лише в історичному, мовно-культурному, духовному, але й в науковому, природничому, екологічному аспектах.

Знання власної історії, наукових досягнень уможливорює самоусвідомлення нації, її самоорганізацію, змагальність з розвинутими економічними, політичними, інформаційними, науковими системами і технологіями. Багато українських просвітителів, зокрема І.Огієнко, не мислили освіченість молоді поза етнокультурою. Він писав, що національно сильний характер виробляється тільки глибокою систематичною національною освітою, що переймає цілу нашу духовну істоту і творить для нас закінчену виховну цілість. У зв'язку з цим доцільно підтримати ідею М.Бердяєва, що є лише один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості, до єдності людства — шлях національного зростання і розвитку, національної творчості, денационалізація є чистісінька пустота, небуття.

У дослідженні показано, що постійна динамічність взаємозалежності, інтернаціоналізація економічного, політичного життя, поліетнічність держави, багатоконфесійність, незавершеність освітніх стандартів і правової бази породжують викривлені освітні моделі, коли українознавчі цінності підмінюються масовим перейманням ідеалів, релігій, стандартів, що неадекватно інтересам України, переходять оптимальні межі інтеграції з міжнародними системами освіти.

Висвітлено, що у навчально-виховному процесі дедалі більше уваги приділяється релігії і церкві. Слід виходити з того, що релігієзнавчі

дисципліни можуть у контексті позаконфесійного світського процесу передавати духовні надбання, які вибрала в себе релігія за весь період історичного розвитку людства.

Зроблено аналіз аспектів взаємовпливу на освіту шкільного, культурно-просвітницького факторів, які діють за межами України, в історико-педагогічній ретроспективі і нинішньому стані. Слід визнати величезний дефіцит українознавства (мови, історії, літератури, культури) в зарубіжній освіті для наших співвітчизників, про що свідчать порівняльні характеристики освітніх моделей зарубіжних країн, зокрема з Росією, Польщею, - Румунією, Словаччиною, Молдовою, США, Англією, Австралією та ін., що унеможлиблює повноту усвідомлення приналежності української культури до загальнолюдської, причетність українців до творення загальнолюдських гуманістичних вартостей, що українці є не споживачами, а творцями матеріальних і духовних цінностей. Зміст українознавчих дисциплін має впливати не лише на емоції, але й на волю, ідеали, інтелект, принципи етики і буття.

Показано суттєвий вплив зарубіжного українства у розвитку української освіти, історії, мови, церкви, мистецтва, науки. що має загальнонаціональне й світове значення. Разом з тим достатньо очевидними є негативні, хоча і природні процеси асимілятивного, уніфікаційного характеру щодо школи, мови, церкви. Адже якщо в 30-х роках в Канаді 93% українців знали українську мову, то в 90-х — 30%. Віддаючи належне українській діаспорі у сферах освітньої, культурної, наукової, політичної діяльності, слід визнати, що в умовах нового державницького простору вектор впливу змінюється, оскільки ідеологія українства формуватиметься насамперед в Україні. У той же час філософія української освіти має кращі перспективи за умов якнайширшого використання досягнень діаспори, інтегративних зусиль українства для

ефективного освітнього і духовного розвитку, впровадження величезних незайманих пластів українського інтелекту в національні освітні стандарти.

У третьому розділі - "Українознавство у змісті освіти загальноосвітніх і професійних закладів різних типів" - обґрунтовується об'єктивність змін щодо педагогічної теорії і практики, педагогічного мислення і психології, урізноманітнення засобів, форм, діалогічності освітніх систем. Проте не завжди традиційні загальноосвітні моделі здатні забезпечувати розв'язання цих завдань. Розвиток гімназій, ліцеїв, коледжів, навчально-виховних комплексів сприяє акумулюванню, генеруванню нових ідей, технології щодо змісту, форм, методів навчання, визначенню на перспективу оптимальних моделей шкіл майбутнього, становленню української еліти шляхом підготовки обдарованої молоді. Показано, що закономірність цього явища зумовлена не лише новими завданнями, які стоять перед Україною, але й глибокими освітніми традиціями національної освіти, маючи свою історію і досягнення. Незважаючи на тривалу бездержавність українського народу, традиційне прагнення до державності підтримувало хоч і сповільнений, культурний, інтелектуальний потенціал. Гімназії, ліцеї практично функціонували в усіх українських землях, які знаходилися під пануванням п'яти держав. За українську освіту, гімназію слід було вести тяжку боротьбу. Зміст освіти не передбачав у навчальних планах і програмах українознавчий компонент, не вивчалася рідна мова, українська історія, культура, в гімназіях і ліцеях підготовку освічених людей здійснювали в інтересах конкретних режимів. Але, незважаючи на посилену деукраїнізацію гімназій та ліцеїв у 19-20 столітті, з їх стін вийшли люди, які стали гордістю українського народу. У дослідженні висвітлюється радянський період розвитку освіти в Україні, який щодо діяльності зазначених типів навчальних закладів характеризувався дискретністю цього процесу, оскільки здійснювалась уніфікація, ідеологізація навчання.

На нашу думку, українознавство є актуальною проблемою для шкіл нового типу, оскільки в них формується майбутня національна еліта, науковий потенціал держави, тому рівень її розвитку, творчі здібності, знання, уміння, навички, способи діяльності мають базуватися, безперечно, на національних цінностях й інтелектуальному багатстві народу. Все це потребує використання нових прогресивних методик, технологій, форм, структурних і організаційних змін, зв'язку традицій і новизни. Творити філософію нового мислення можна лише завдяки засвоєнню фундаментальних образів, символів, живих і творчих ідей. Отже, індивідуум і суспільство не можуть відмовитися від “попередніх надбань”, які зумовлені культурою і мовою. Будь-яка культура може вирости лише з попередніх фундаментальних ідей. Аналіз діяльності гімназій і ліцеїв підтверджує природність цього процесу. Стосується це творчого використання історіософської, гуманітарно-виховної, літературної системи освіти і досягнень представників українства.

У дослідженні показано, що українознавство відіграє важливу роль з точки зору психологічного фактору, адже для суспільного прогресу потрібен завжди загальний соціальний і психологічний клімат. Гармонійний стан людини і суспільства можливий, як зазначав І.Кант, тоді, коли поряд із правом діють вільні від примусу етичні норми.

Безперечно, що важливими є і політичні умови, адже якщо загальнонаціональна ідея, завдання не займають свого гідного місця в суспільстві, то воно деградує. Розуміння цієї проблеми є необхідним для нових навчальних закладів, де формується потенціал творчості. Борис Грінченко писав, що всім народам передусім потрібна воля для їхнього слова, національна школа та націоналізація інших інстанцій. За В.Сухомлинським, патріотичне виховання учнів починається з найближчого і найконкретнішого, глибокої пошани до своїх батьків, рідної мови, а звідси, — й до України. Безумовно, що розмаїття підходів до

реалізації завдань українознавства зумовлено специфікою регіонів. Але факти, коли на початку 90-х років 10-15% учнів у ліцях і гімназіях не вивчали української мови є свідченням негативних тенденцій суспільного життя в Україні. І.Огієнко обґрунтовував взаємозалежність між ступенем розвитку мови і ступенем розвитку народу. Аналіз роботи шкіл нового типу показує, що на результати лінгвістичної, культурологічної підготовки впливають нові навчальні дисципліни, введені в навчальні плани (красномовство, риторика, стилістика, культура мовлення тощо). Доведено, що посилення статусу українознавства залежить від розширення його вживання у різних сферах — суспільних, наукових, інформаційних. Доки українською мовою не будуть даватися знання, писав М.Костомаров, доки ця мова не зробиться провідником загальнонародської освіченості, доти всі наші писання цією мовою залишатимуться блискучим пустоцвітом. В українській ідеї М.Грушевського закладено політичну і мовну єдність, мова розглядається ним як культурно-національна сила. Він нагадує про “московське таїнство”, що непомітно стирало межу рідної і чужої мови.

Аналізуються зміст освіти, форми організації навчально-виховного процесу в сільських гімназіях, ліцях, в яких різноманітні предмети, факультативи, спецкурси вибудовуються на принципах лінійної наступності, наскрізності взаємозв'язків.

Проте світогляд, духовний світ особистості, як висвітлено в цьому розділі, формується і завдяки можливостям природничо-математичних дисциплін. В навчальний процес включаються знання, відомості з фізики, астрономії, мінералогії, ботаніки, медицини різних часів, спадщини вчених українського походження, які творили за межами материзни. Показано, що за останній період у змісті освіти вдалося відновити забуті імена багатьох істориків, математиків, природодослідників, філософів, художників, економістів, правників, наукові погляди і досягнення яких не втратили актуальності. Позитивно, що у математичних, природничих школах нового

типу зміст освіти будується на принципах не лише науковості, але й історизму, що уможливорює взаємозв'язок наук з потребами розвитку суспільних взаємовідносин, пізнання еволюції української наукової культури, українських впливів у світовому контексті. Адже подібні навчальні заклади, наприклад, у Франції, забезпечують такий рівень знань, який би відповідав не лише соціально-економічному, технологічному, але й історичному, культурологічному розвитку держви. Це стало головним і в реалізації багатьох новостворених авторських шкіл. Адже, як зазначав Г.Сковорода, кожний повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе. Показано, що відродження національної навчально-виховної системи можливе лише на основі принципів природовідповідності, історизму, культуровідповідності.

У четвертому розділі — “Проблема єдності етнокультурного і загальнолюдського в екологічній освіті” — обґрунтовується, що проблема національної культури в екологічному вихованні зумовлюється не лише потребою відновлення втрачених традицій ставлення до природи, поверненням забутих імен вітчизняних природоохоронців і екологів, а й перспективою сталого розвитку, співпрацею із зовнішніми структурами. Важливим моментом є взаємовідносини національного і загальнопланетарного поглядів, підходів, методологій, розгляд міждисциплінарних зв'язків, що посилює екологічну спрямованість природничих і суспільногуманітарних дисциплін. Обґрунтовано, що національна екологічна освіта вибудовуватиметься на основі нової екологічної етики, етики спроможного розвитку на основі інтеграції з наукою, історією, культурою, мистецтвом, релігією, політикою, мораллю, етнопедагогікою; на усвідомленні еколого-економічного підходу неподільності економіки і екології, економічного розвитку України; на основі етичних поведінкових норм, тенденцій, стандартів, властивих українському народові, радикальної зміни цінностей; роблячи освіту більш

оптимальною, інтегруючи в міждисциплінарній системі науку, економіку, право, політику, традицію.

Важливим шляхом реформування свідомості в бік екологізації є формування розуміння, що ключ до поліпшення стану навколишнього середовища не за межами людини, а в самій людині. Розроблені в кінці 80-х-початку 90-х років концепції безперервної екологічної освіти, авторські програми, посібники, створені школи і класи екологічної спрямованості, учнівські, юнацькі природоохоронні організації переконують, що головна мета, завдання й принципи екологічної освіти в Україні ґрунтуються на базі культурологічних наукових знань, міжнародного досвіду, національних гуманістичних ідеалів, традицій українського народу у стосунках з природою. Таку методологію закладено у виданих у Києві, Харкові, Тернополі, Чернівцях, Луганську посібниках з основ екологічних знань, де проблеми екологічного виховання розглядаються в контексті економічних, етнокультурних, моральних завдань.

Розвиваючи стійкі національні традиції матеріального і духовного єднання людини та природи, приймаючи нову всесвітню етику розвитку, намагаючись інституціоналізувати екологічні, етичні, політичні, соціальні проблеми, можна забезпечити природовідповідний і розвивальний характер національної екологічної освіти, створюючи передумови не лише для знань, а й для емоційно-моральних переживань, формування відповідальності за природу і прийдешні покоління.

П'ятий розділ — “Оновлення змісту педагогічної освіти в умовах розвитку нового соціально-культурного простору” — присвячений аналізу і характеристиці основних напрямів удосконалення підготовки вчителя на основі впровадження у зміст освіти етнокультурних цінностей. Висвітлюються проблеми формування особистості вчителя, пов'язані з падінням його соціального статусу, суперечливими процесами політичного структурування, незавершеністю конституційно-правової основи освітньої

політики, становленням державницької ідеології, історичними й етнічними особливостями, недостатнім сприйняттям у регіонах підвалин політичної нації, національно-культурної ідеї, філософії української державності, історії, успадкованістю суспільства маргіналізованих людей, ідеологізованими культурними орієнтаціями тощо. Доведено, що особливу увагу доцільно приділяти положенням :

а) втрату етнокультурних чинників неможливо компенсувати найсучаснішими технократичними технологіями;

б) нелогічним видається розірваність загальнолюдських і національних ідеалів і цінностей, прагнення загальне розглядати не на перехресті національних структур, а як наднаціональне, що є протиприродним, оскільки відбувається ігнорування національної культури у змісті освіти, незрозуміння її еволюції.

Історія освіти, педагогіки засвідчує, що в системі підготовки кадрів загальні ідеї, ідеали протягом всього розвитку суспільного життя не були відірвані від національного фактору. Адже загальнолюдські цінності при підготовці вчительських кадрів поширюються передусім і в природничих фізичних знаннях, і у філософських, гуманітарних, мистецьких, історичних, екологічних, етичних на тенденції, властиві національним культурам, на пізнанні духу й інтелекту власного народу. Достатньо згадати М.Остроградського, В.Буняковського, Т.Осиповського, І.Верхратського, І.Горбачевського, Х.Алчевську, дійсних членів багатьох академій С.Ковалевську, П.Капицю, що походять із славетних козацьких родин, щоб усвідомити важливість розгляду українознавчих проблем крізь призму інтелекту, науки, досягнень світового рівня. Незважаючи на те, що в усіх регіонах сприймаються провідні соціальні ідеї, пріоритети інтересів людини, дитини, високої громадянської і міжнаціональної культури, залишається помилкове усвідомлення частиною вчителства можливості реформування освіти шляхом послаблення уваги до соціально-культурних

цінностей народу. Це дуже небезпечні суспільні симптоми, якщо брати до уваги недостатньо високий рівень громадянської культури молоді. За нашими даними, до 40 % школярів, студентів, працюючої молоді і тієї, яка з різних причин не є зайнятою в соціальних сферах, ще не відчують себе повноцінними громадянами України. Аналізуючи професійні й виховні завдання у становленні педагога української школи, можна зазначити, що в критеріях його підготовки слід передбачати здійснення виховання і навчання на основі освіченості, етизації і етнізації, української ментальності з допомогою втрачених і нових вартостей етнокультури. Причому це стосується всіх начальних закладів незалежно від мови викладання, етнічного складу учнів і студентів.

Показано, що освітянський стандарт є значно складнішим ніж у попередні часи. Адже формальна освіта, як показують дослідження, є відносним показником освіченості вчителя. Доповнюється він передусім політичним статусом, визначеним політичною орієнтацією індивідів, етнічною і національною домінантою у системі і змісті освіти, релігійними й етичними поглядами. При цьому враховується особливості регіону, традицій, а також рівень соціального середовища. Стрижневі напрями орієнтованості на загальнолюдські і національні цінності забезпечують самодостатність і здатність педагога здійснювати навчально-виховний процес, формуючи почуття громадянина України, самосвідомої дії і відповідальності за її культурні і природні надбання, дозволяють етизувати і екологізувати поведінкові норми. Показано, що суттєвими у підготовці педагога є методики, які включають знання і навички формування внутрішнього саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання, самопізнання на засадах народної педагогіки, виховання потреби оволодівати рідною мовою, історією, мистецтвом, культурою, зокрема національних меншин, що проживають в Україні. Проте спеціальні дослідження свідчать про недооцінку значущості для різних категорій

педагогів таких знань з української мови, історії України, етнопсихології, української культури. Наприклад, для завідуючих райвно, директорів гімназій, загальноосвітніх шкіл українська мова у шкалі цінностей посіла 9, 10, 13 місця, історія України — 13, 14, національна свідомість - 14-19 місця.

У роботі показано, що кваліфікаційна характеристика педагога поряд з фундаментальною спеціальною підготовкою враховує гуманітарну освіченість, що передусім зумовлює вивчення знань філософського, соціологічного, політологічного, етичного, релігійного, історичного характеру. По-перше, доведено, що така інтегративна спрямованість впровадження українознавства у систему підготовки кадрів допомагає не тільки забезпечувати етнокультурний рівень, а й розширювати знання загальнолюдських цінностей, забезпечувати міждисциплінарні зв'язки, виконання освітянами професійних функцій. По-друге, збагачення системними знаннями про Україну в найрізноманітніших сферах, ментальність народу дає можливість формувати чітку громадянську позицію, державницьке мислення, необхідне для якісного впливу на зміст навчально-виховного процесу. По-третє, опанування здобутками етнопсихологічної, етнопедагогічної наук, національної культури уможливорює реалізацію стратегічних завдань, в основі яких - інтелектуально, морально, національно свідомо розвинута особистість, яка прискорює психологічну перебудову учасників педагогічного процесу від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних стосунків. Доведено, що ці процеси мають закономірний характер, оскільки вони зумовлені становленням нової філософії національної освіти, системою суспільних завдань у сфері свідомості, духовності, екологічної культури, етики, міжособистісних і міжетнічних стосунків, появою нових педагогічних технологій, форм організації навчально-виховної діяльності народознавчого спрямування.

Проведене дослідження дало можливість зробити узагальнення щодо процесів, факторів, тенденцій впровадження української етнокультури в зміст національної загальної і педагогічної освіти, сформулювати теоретичні і практичні висновки, обґрунтувати, що ідеї української етнокультури в змісті освіти мають об'єктивний характер.

Узагальнення результатів дослідження дає змогу зробити висновок, що гіпотеза в основному підтверджена, здійснено теоретико-методологічне обґрунтування концепції української етнокультури в змісті національної загальної і педагогічної освіти.

Узагальнення процесів, факторів, тенденцій щодо впровадження в закладах освіти ідей української етнокультури дає можливість структурувати і визначити ряд важливих підходів у теоретичному і практичному аспектах:

а) українська етнокультура, як конкретно-історичне явище, система знань і цінностей (незважаючи на те, що впродовж століть Україна в силу політичних й історичних обставин членувалась географічно, ідеологічно, етнічно, соціально-класово, мовно, науково, релігійно-церковно, державно-територіально), впливала більшою або меншою мірою на якісні характеристики освітнього процесу;

б) концептуальні, структурні, організаційні впливи філософії українознавства на зміст освіти, як свідчить історико-педагогічний ретроспективний аналіз, передусім залежали від державницького чи бездержавницького стану України;

в) посилення етнокультурного фактору в навчально-виховному процесі, підготовці педагогічних кадрів зумовлено процесами становлення і розвитку української державності, нової філософії освіти, що не є ізольованою, локальною сферою суспільного життя і не перебуває в соціальному вакуумі. Цей процес розглядається в контексті взаємозв'язків, системного підходу, синтезу одиничного, етнічного,

загальнонаціонального, загальнолюдського, що дає можливість в українській інтерпретації осмислювати світову культуру, виводити свідомість народу з орбіти меншовартості, на основі орієнтації на об'єднуючі, консолідуючі фактори в умовах постетнічного, полікультурного суспільства;

г) реалізація завдань етнокультурних цінностей українського народу у змісті національної освіти має виняткову значущість для формування у молоді громадянськості незалежно від її етнічної приналежності, стимулює формування державницького мислення української політичної нації, стає наріжним каменем і базою формування нової національної системи виховання;

д) системний аналіз українознавчої політики як безперервного процесу творення і впровадження здобутків українства, її впливів на внутрішні і зовнішні структури в минулому і сучасному, які стосуються не лише традиційних мовно-історичних, етнографічно-фольклорних проблем, але й правових, політико-ідеологічних, морально-етичних, природничо-наукових, екологічних, релігійно-церковних, філософських, економічних сфер, збагачує світоглядні й методологічні аспекти розвитку освіти, розширює розуміння українознавства, посилює інтелектуалізацію освіти на основі творчого використання наукових здобутків і досягнень народу в різних галузях знань, створює нову інтелектуальну атмосферу в контексті викладання природничих, математичних, гуманітарних дисциплін;

е) генерування українознавчих ідей здійснюється шляхом включення в освітній національний простір набутих, створених за межами України, досягнень у процесі взаємовпливу української та культур інших народів, що матиме важливе значення для розвитку освіти української діаспори, оскільки збереження мови, культури, церкви, стримування асиміляційних тенденцій залежатиме у перспективі не лише від рівня національної (етнічної) свідомості суб'єктів носіїв державних цінностей, рівня демократії

в державах, в яких проживають українці, але передусім від сили впливу державницького вектора України;

е) українська етнокультура сприяє виробленню якісно нової моделі екологічного виховання, що ґрунтується на етизації стосунків з природою через традицію, наукові пізнання українців, інтегративність і гармонію взаємозв'язків людини і природи, розумінні, що лише оберігаючи культурно-етнічну нішу, народні звичаї і філософію у ставленні до навколишнього світу уможлиблюється збереження природи від руйнації і сталий розвиток;

ж) концептуальні засади національної загальної і педагогічної освіти впливають з доцільності оптимального поєднання етнокультурного компоненту, як суто етнічного, з українознавчим, як загальнонаціональним, що створює якісно відмінний соціокультурний простір в ідеології державності. Такий підхід сприятиме реалізації механізму інтеграції зусиль усіх етносів у процесі політичного, культурного, духовного відродження України, спрямованого на загальний інтелектуальний, професійний, громадянський розвиток учнів будь-якої національності. Відірваність національних меншин (росіян, євреїв, румунів, молдованів, білорусів, поляків, угорців, болгарів, греків, татарів, німців та багатьох інших) від українознавчих знань, як результат бездержавності України, породжує відчуженість, сегрегацію в суспільстві, гальмують процеси взаємодії, громадянської і міжнаціональної толерантності, спілкування, формування нового психологічного простору. Незважаючи на те, що впровадження українознавства неможливе без розв'язання мовних питань, слід уникати звуженого світобачення цієї проблеми педагогами національних шкіл, поглиблювати знання економічного, політичного, історичного, психологічного, екологічного, правового, природничого, релігійного, етичного характеру. Освіта, що розвивається на засадах філософії українознавства, сприяє формуванню нового психологічного,

інтелектуального типу, що синтетично поєднує в собі національні, державні й загальнолюдські вартості. Особливо ці процеси помітні в навчальних закладах нового типу з неукраїнською мовою навчання, де сприятливіші кадрові, організаційно-педагогічні, дидактичні, психологічні передумови для реалізації українознавчих ідей;

з) українознавчі цінності в навчально-виховному процесі впливають також на удосконалення методів, засобів, форм організації педагогічної діяльності, стимулювання створення нових педагогічних технологій, унеможливлення уніфікації і надмірної соціологізації освіти, формування суб'єктивних взаємин, прискорення перебудови учасників педагогічного процесу, передусім кадрів, оновлення змісту соціальної та гуманітарної освіченості педагогічних кадрів;

і) реалізація завдань української етнокультури у змісті національної загальної та педагогічної освіти залежить від багатofакторних впливів: педагогічних, історичних, психологічних, етнічних, політичних, соціально-економічних, духовних чинників. Взаємозв'язок, функціонування українознавства з етнічним, субетнічним, загальнолюдським компонентом збагачує систему полікультурної освіти, гарантує національне відродження і розвиток культур, гармонію і діалог міжнаціональних відносин, формування інтелектуального соціально-значущого мислення, громадянського виховання, унеможливорює зіткнення на ґрунті вибору між громадянським, державним і національним почуттям. Якщо в освіті гальмуватиметься впровадження цінностей української етнокультури і державності для всіх національностей, то існуватиме нестійка суспільна ситуація. Українознавча політика має стати тим фактором, що зміцнює національну самосвідомість, духовну, ідейну, міжнаціональну єдність, служить гарантом безповоротності обраного шляху.

Отже, з метою якісного оновлення змісту освіти на основі українознавчих цінностей слід враховувати ряд факторів :

- ♦ потенційно-традиційну здатність національних вартостей, які формувалися впродовж століть в Україні;
- ♦ синтез і взаємозв'язки українознавства із здобутками світової цивілізації, культур народів, що проживають в Україні;
- ♦ етнокультурні надбання, вироблені українством за межами Батьківщини;
- ♦ державну політичну позицію, національно свідомий рівень народу.

До основних проблем, що потребують подальших досліджень, ми відносимо: наукове обґрунтування сучасних стандартів освіти з урахуванням світових і національних тенденцій; розробку принципово нових підходів щодо освіти національних меншин; здійснення порівняльно-педагогічних досліджень з проблем української етнокультури в змісті національної загальної та педагогічної освіти; стандартів освіти в умовах необхідності забезпечення сталого розвитку людства; розвитку української освіти в загальноєвропейському, світовому контексті.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

***Монографії, навчально-методичні посібники
та навчально-методичні рекомендації***

1. Українська етнокультура у змісті національної освіти: Монографія. — Київ. — 1996. — 210с.
2. Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах: Монографія. — Київ. — 1996. — 150 с.
3. Психолого-педагогічні матеріали для майбутнього вчителя. — Чернівці: Рута, 1994. — 8 д.а. (у співавторстві, авторських 2 д.а.).
4. Актуальні питання підготовки вчителів іноземних мов: Науково-методичні рекомендації. — Чернівці: ЧДУ, 1994. — 23с.

5. Українознавство в змісті викладання педагогіки на історичному факультеті: Науково-методичні рекомендації. — Чернівці: ЧДУ, 1994. — 27с.
6. Українознавство в змісті викладання педагогіки на історичному факультеті: Методичні рекомендації. — Чернівці: ЧДУ, 1993. — 18с.
7. Буковинчики: Навчально-методичний посібник. — Київ, 1996. — 10 д.а. (у співавторстві, авторських — 1 д.а.)

Статті в наукових збірниках і журналах, матеріали, тези доповідей і повідомлень на наукових конференціях

1. Українознавство в змісті освіти національних шкіл // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. - 1994. - №2.- С.49-63.
2. Політична культура в системі національної освіти // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. — 1996. — №2. — С.32-44.
3. Українознавство в національних школах Буковини // Дидактичні аспекти альтернативної освіти. — Київ: Освіта, 1993. — С.37-44.
4. Навчатися рідною мовою // Рад. школа. — 1991. — №1. — С. 8-12.
5. Розвиток національної школи: досягнення і проблеми // Рад. школа. — 1990. — №5. — С.14-19.
6. Українознавство в змісті національної освіти // Хист. — 1993. — №1. — С.48-59.
7. Екологічні проблеми українських міст // Городское развитие. — Миколаїв. — 1996. — №1. — С.48-52.
8. Атом и общество // Вестник. — Одеса. — 1995. — №2. — С.5-8.
9. Державна незалежність і Г.Вашенко // Відродження. — 1995. — С.29-30.
10. Українство на материзні і в світі // Парламентський вісник. — 1995. — №216. — С.8.
11. Національна еліта — це важливіше, ніж національна валюта // Парламентський вісник. — 1995. — №122. — С.9.

12. Чи потрібні українській освіті сумнівні місіонери // Наука в дзеркалі преси. Реферативний огляд. — Київ: НАН України, 1996. — Ч.1. — С.185-186.
13. Українознавство в національній школі: ретроспектива і сучасність // Буковинський журнал. — 1996. — №1-2. — С.24-36.
14. Сформуємо нову людину — сформуємо нову державу // Буковинський журнал. — 1992. — №2-3. — С.133-139.
15. Проблемы научной организации труда и управления школой: Республиканская научно-практическая конференция. — Кишинев: Респуб. ИУУ, 1989. — С.22-24.
16. Розвиток національної школи на Буковині // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бесарабії з Радянською Україною. — Чернівці, 1990. — С. 174-175.
17. Розвиток національної школи на Буковині в 1985-90-х рр. // 50 років возз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Акерманського, Ізмайльського повітів Бесарабії з Радянською Україною. — Чернівці, 1990. — С. 151-153.
18. Школа на шляху національного відродження // Соціо-лінгвістичні проблеми Чернівецької області. — Чернівці, 1990. — С.76-78.
19. Інтеграція школи і наукових установ в умовах національного відродження // Республіканські педагогічні читання. — Харків, 1991. — С.121-122.
20. Українознавство і розвиток національної освіти в системі субетнічних відносин // Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі. — Чернівці, 1993. — С. 47-49.
21. Відродження національної школи Буковини // Українознавство і гуманізація освіти. — Дніпропетровськ, 1993. — Ч.1. — С.104-105.
22. Українознавство в національній школі Буковини // Науково-практ. конференція. — Чернівці, 1994. — С.17-19.
23. Українознавство в створенні національної системи освіти // Міжнародна наукова конференція з українознавства. — Київ, 1994.

24. Українська етнокультура в змісті освіти // Мова — фактор державотворчий. Науково-практ конференція. — Чернівці, 1994. — С.5-7.
25. Українознавство і формування екологічної культури // Матер. міжнародної конференції з українознавства. — Київ, 1994. — С.57-58.
26. Екологізація суспільного мислення і дії // Матер. VII з'їзду Українського географічного товариства. — Київ, 1995. — С. 30-31.
27. Екоосвіта в Україні за умов кризи біосфери // Наукова конференція. — Харків, 1995. — С.12-14.
28. Проблема єдності етнокультурного і загальнолюдського в екологічній освіті // Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні: Матер. Всеукраїнської науково-практ. конференції. — Київ, 1996.
29. Філософсько-соціологічні аспекти реформування освіти // Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні: Матер. Всеукраїнської науково-практ. конференції. — Київ, 1996.
30. Етнічне і загальнонаціональне в змісті освіти // Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні: Матер. Всеукраїнської науково-практ. конференції. — Київ, 1996.
31. Культура і екологічний стан України // Віче. — 1996. — №6. — С.32-37.

Филипчук Г.Г. Украинская этнокультура в содержании национального общего и педагогического образования.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени доктора педагогических наук 13.00.04 — Профессиональная педагогика, 13.00.01 — Теория и история педагогики; Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины, Киев, 1996 г.

Защищается диссертация, которая содержит теоретическое обоснование необходимости реализации идей и ценностей украинской этнокультуры в содержании общего и педагогического образования. Проблема анализируется в исторической ретроспективе, нынешнем состоянии. Выявлены качественные характеристики, пути, формы, направления внедрения украиноведения в учебно-воспитательный процесс. Теоретические выводы подкреплены результатами

експериментальної апробації, підготовленими на їх основі програмами, учебниками, посібниками і методическими рекомендаціями.

Filipchuk H. H. The Ukrainian ethnoculture in contents of national general and pedagogical education.

The thesis (manuscript) for attaining the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics and 13.00.04 - professional pedagogics. Institute of Pedagogics and Psychology of Professional Education at the Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences, Kyiv, 1996.

The thesis contains the theoretical basing of the necessity to realise ideas and values of Ukrainian culture in contents of the general and pedagogical education. The problem is analysed in historical retrospective and present state as well.

The qualitative characteristics, ways, forms and directions of realization of Ukrainian science's conception into contents of national, general and pedagogical education as well, have been exposed. The theoretical conclusions have been corroborated by results of experimental approbation. Programs, textbooks, manuals and methodical recommendations as well, have been worked out on the basis of them.

Ключові слова: етнокультура, національна освіта, національна школа, українознавство, зміст освіти, навчально-методичне забезпечення, шкільний, загальнодержавний компоненти освіти, етнічне, загальнонаціональне, загальнолюдське.

Подписано к печати 30.05.96г. Формат 60х84/16.
Объем: 2,0 усл.-печ.л., 2,0 уч.-изд.л.
Тираж 100. Заказ 34.

Отдел оперативной полиграфии "Международного финансового агентства"
тел. 294-71-27 вечером 419-38-44

AB. 35.245
AB 35.245